

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Lacan. Verhaeghe, zoals steeds didactisch uitermate sterk, benadrukte al in zijn introductie de ethische implicaties van de visie op het onbewuste en het belang ervan in de huidige welzijnszorg, waar het tekort fundamenteel wordt verdrongen. Opnieuw werd het publiek ondergedompeld in enigmatische begrippen als 'automaton', 'tuchè', 'Sinthôme', ... — voor de Gentse alumni meer vertrouwde concepten.

Voor Lacan is het onbewuste gestructureerd als een taal, een taal met betekenaars die steeds naar elkaar verwijzen en dus als een tautologisch systeem kunnen worden opgevat en het *Ding an sich* nooit kunnen vatten. Het onbewuste bestaat niet uit betekenaars die verdrongen zijn en die we ons kunnen herinneren of terughalen, maar eerder uit betekenaars die er nooit zijn geweest. Het is geen plaats maar wel een proces dat steeds mislukt, iets dat steeds opnieuw niet gezegd wordt. Het betreft een structureel tekort, een fundamentele 'manque', die verdrongen wordt. Dit lijkt een pessimistische boodschap voor de analytische praktijk. Het wijst echter juist op een mogelijke creativiteit en een niet-gedetermineerdheid. In de praktijk worden dan ook niet vanuit het protocol van de therapeut antwoorden geformuleerd op dit structurele tekort. De therapie wordt juist een loskomen van die determinerende (antwoorden van de) Ander, ook van (die van) de analyticus.

Verhaeghe uitte zijn spijt dat hij niet op hetzelfde idee was gekomen als zijn collega om de lezing op een poëtische manier vorm te geven. Zeker gezien de innige band van Verhaeghe met het werk van Bourgeois was dit niet op voorhand afstemmen van de aanpak van de studiedag een gemiste kans. Ondanks de verschillende benaderingen door beide sprekers konden we veel overeenkomsten ontwaren tussen Bion en Lacan. Dit kwam ook ruim ter sprake tijdens de mogelijkheid tot het stellen van vragen, gemodereerd door Lut De Rijdt (psychiater, psychoanalytica en diensthoofd van de adolescentenafdeling De Kade in het UPC KULeuven, campus Kort-

berg). Vooreerst werd verwezen naar de primordiale plaats van de structurele kloof tussen de taal en de werkelijkheid voor zowel Bion als Lacan. Daarnaast bieden beide auteurs een alternatief voor het oedipale antwoord op deze fundamentele breuk. Bion verwijst naar de intuïtie, Lacan naar het Sinthôme. Ook betreffende de implicaties voor de praktijk zijn er overeenkomsten. Die psychoanalytische praktijk is de plaats bij uitstek zowel voor Bion als voor Lacan om een subjectieve waarheid aan het licht te brengen, niet via logische redeneringen maar door voelen, dromen en intuïtie voor Bion, via de vrije associatie en het viseren van de non-sens voor Lacan. Toch moeten we, zoals iemand uit het publiek terecht opmerkte, ervoor waken om de begrippen en theorieën te veel in overeenstemming te willen brengen vanuit het ongeduld om beide auteurs te begrijpen, zoals bijvoorbeeld 'O' bij Bion en 'a' bij Lacan. Minder reducerend zou zijn om de theorieën te beschouwen als afzonderlijke manieren om naar eenzelfde waarheid te verwijzen. De studiedag heeft mijn verlangen tot verdere verdieping van beide auteurs en de vermelde kunstenaars in ieder geval aangewakkerd.

Noot

- 1 Kuspit, D. (1988). *An interview with Louise Bourgeois*. Elisabeth Avedon editions.

Blaming and shaming

Verslag van

Schuld en schaamte: een paar apart
[Amsterdam, Artis, 7 juni 2013]

MARIEKE VAN WANDELEN

Na een eerste woord door voorzitter Frank Koerselman opende Willem van Tilburg het jaarlijkse 'Artissymposium' *Schuld en*

schaamte: een paar apart. In een heldere uitleg liet Van Tilburg schuld en schaamte zien als afzonderlijke maar ook sterk samenhangende emoties. Ze reguleren de relatie met zichzelf en met anderen en spelen een essentiële rol bij de ontwikkeling van het zelfgevoel en de socialisatie, door middel van het mechanisme van (self-)blaming en/of shaming.

Het kerngevoel bij schaamte is minderwaardigheid, in eigen of andermans ogen, op grond van een evaluatie door zichzelf of de ander(en): 'Je moet je schamen.' Schaamte heeft twee functies: sociale controle en het aanvaarden van de eigen fundamentele kwetsbaarheid, noodzakelijk in een wederzijdse relatie. Schaamte kan ook disfunctioneel zijn, bijvoorbeeld als die de vorm aanneemt van afweer (ontkennen, verdringen), perfectionisme, schaamteloosheid (bij narcisme), depressie, afhankelijkheid van middelen, of agressie en suïcide.

Het kerngevoel bij schuld is 'iets slechts gedaan hebben', en dat berust net als bij schaamte op interne dan wel externe evaluatie, aan de hand van de morele normen die in onze gewetensfunctie zijn geïnternaliseerd. Schuld heeft een objectieve basis in de werkelijkheid, bevestigt de morele code en zet aan tot actie om de schade te herstellen. Schuldgevoel is disfunctioneel wanneer het overmatig is of irreal, of zich uit in bagatelliseren, verdringen, externaliseren, depressie, middelenafhankelijkheid, agressie en suïcide. Hierbij valt de grote overeenkomst op met de onaangepaste reacties op schaamte. Van Tilburg stelt dat bij schuldgevoel ook zeer vaak schaamtegevoelens aanwezig zijn, en dat onaangepaste reacties op schuldgevoel vooral optreden als dit gepaard gaat met veel schaamte.

De verschillen en samenhang tussen schaamte en schuld werden mooi op een rijtje gezet. Schaamte tast het zelfgevoel aan, is gerelateerd aan narcisme, leidt tot minder empathie, meer woede en meer psychopathologie. Schuld tast het zelfgevoel niet aan, leidt tot meer empathie, leidt tot herstel en tot meer adaptieve reacties.

In psychotherapie kan schaamte ervoor zorgen dat materiaal niet wordt ingebracht, als gevolg van onbewuste, straffende zelfkritiek van de patiënt. Anton Kris (1990) beveelt daarom een empathie uitstralende, elke schijn van veroordeling vermijdende, actief steunende attitude aan: functionele neutraliteit.

Volgens Van Tilburg zijn schaamtevolle onderwerpen steeds vaker en beter bespreekbaar door de moderne communicatiemiddelen, die bevrijdend kunnen werken. Het blijft echter geboden om bevrijding van disfunctionele schaamte te onderscheiden van schaamteloosheid als afweer van een nog steeds bestaande verdrongen schaamte-ervaring.

Meindert Fennema, socioloog, politicoloog, columnist en romanschrijver, poneerde de stelling dat elke relatie een schuldrelatie is, en dat dat vaak met geld te maken heeft. Er wordt een balans opgemaakt met debet- en creditposten. Dit principe komt bijvoorbeeld duidelijk naar voren in *De hartsvriendin* van Heleen van Royen. Hij beval dit boek van harte aan. U kunt zich de reacties van het publiek hierop waarschijnlijk wel voorstellen.

En dan is daar Jannetje Koelewijn. In eerste instantie is het verband tussen haar lezing *Innsbruck* en het symposiumthema onduidelijk. In rap tempo vertelde zij over haar ervaringen met de berichtgeving rondom het ongeval van prins Friso, vanaf de eerste keer dat zij het bericht hoorde tot aan de naderende uitspraak van het Medisch Tuchtcollege over schending van het beroepsgeheim door haar echtgenoot. Koelewijn voelde zich 'geblamed en geshamed' door onder andere de media, en liet zich daar nu zelf weer beschuldigend over uit. In het begin werd zij gestimuleerd en gesteund door haar hoofdredacteur, die haar later weer liet vallen. Door de vragenstellers werd vooral geïnformeerd naar momenten van reflectie, zoals 'Wanneer is het moment geweest waarop u in deze maalstroom bent terechtgekomen?'

Jan Buitenhuis, verzekeringsarts, vertelde

hoe schuld en schaamte een verzekeringsclaim kunnen kleuren. Bij verzekeringsclaims is de belangrijkste vraag wiens schuld het is. Is het eigen schuld, en zo ja, is er dan sprake van opzet en bewustzijn van de gevolgen? Ook bij gezondheidsclaims gaat het om andermans verantwoordelijkheid versus eigen verantwoordelijkheid. Vindt iemand dat hem onrecht is aangedaan, dan heeft hij ook meer klachten. Hoe zit het met de schaamte bij gezondheidsclaims? Bij verzekeringsfraude zal schaamte een rol spelen: de huisarts is dan vaak niet op de hoogte. Soms schamen mensen zich voor hun beperkingen; ze willen zoveel mogelijk normaal functioneren, maar niet in een claimcontext. Ziekte of onvermogen worden dan soms breed uitgemeten met het oog op schadevergoeding. Na de lunch hield Arjan Braam, bijzonder hoogleraar levensbeschouwing en ggz, een boeiende lezing over schuldgevoelens, depressie en religie. Hij benadrukte dat het bij schuldgevoel (i.t.t. schuld) gaat om een subjectieve evaluatie van schuld. Maar hoe zit het nu met de relatie tussen religie, schuldgevoel en depressie? Binnen de Longitudinal Aging Study Amsterdam heeft Braam hier onderzoek naar gedaan, waaruit onder andere naar voren kwam dat er beperkte aanwijzingen zijn dat protestantse en katholieke ouderen meer schuldgevoelens ervaren in het geval van depressie. Vervolgens liet Hedy Stegge, GZ-psycholoog, zien hoe je mensen die worstelen met schuldgevoelens en schaamte kunt leren hiermee om te gaan. Omgaan met schaamte is moeilijk, omdat je jezelf gebrekkig, incompetent en gefragmenteerd voelt, en je jezelf het liefst wil verbergen. Mensen met zelfcompassie hebben het makkelijker. Ze zijn mild voor zichzelf en verbonden met anderen; dit wordt bevorderd door een emotioneel coachende opvoedingsstijl. Parallel hieraan is het in psychotherapie belangrijk om de gevoelens te valideren, dus een niet oordelende grondhouding aan te nemen en de (pijnlijke) gedachten, gevoelens en herinneringen te erkennen en te benoemen.

Als laatste spreker presenteerde Frans Schalkwijk, psychoanalyticus/psychotherapeut, de moderne psychoanalytische blik op schaamte. Schaamte speelt altijd een rol, zowel intra- als interpersoonlijk, bij de therapeut en bij de cliënt. De behandelaar kan zich schamen doordat hij zich ongemakkelijk voelt, doordat de cliënt zijn eigen schaamte overbrengt, soms via projectieve identificatie. De cliënt kan zich schamen vanuit een voorbijgaande schaamte, maar ook vanuit een sterke schaamtegevoelens en vanuit een pathologische schaamte in samenhang met een onbewuste fantasie. Evenals Stegge benadrukte Schalkwijk dat het in een therapie belangrijk is om mildheid en een zelftroostend vermogen te ontwikkelen.

In de nabeschouwing noemde Frank Koerselman schaamte het koepelbegrip van dit symposium. Schaamte is meer een verticale beleving: jou wordt de maat genomen. Schuldgevoel is meer een horizontale beleving: je wil niet in de schuld staan maar ook niet te weinig krijgen. Zodra je van goed en kwaad weet, heb je een verticale relatie: je voldoet aan de normen of niet. Maar waar de een zich schaamt, kan de ander zich schuldig voelen. De normen veranderen voortdurend. Wat wordt bijvoorbeeld tegenwoordig op seksueel gebied verwacht van een man? Tegenwoordig stellen we ons heel veel bloot aan het oordeel van anderen: dit is ook een normverandering. Word ik gezien? Hoe ik word gezien lijkt tegenwoordig minder belangrijk.

Hierna volgde nog een discussie vooral over de presentatie van Jannetje Koelewijn. Na afloop ging deze discussie nog even door, en werd er volop aan *blaming and shaming* gedaan.

Voor mij was het een geslaagd symposium, een aansporing om vaker stil te staan bij de invloed van schuld, schuldgevoel en schaamte in mijn psychotherapeutische praktijk, zowel bij mij als bij mijn patiënten.